

JOAN PONS I MARQUÈS, TRENTA ANYS PRESIDENT D'UNA SOCIETAT CENTENÀRIA *

MIQUEL BATLLORI

Senyor president, estimats col·legues, senyores, senyors:

Ben de grat he acceptat de fer un viatge tan ràpid a Mallorca, d'un dia escàs, exclusivament per a parlar, en aquest centenari de l'Arqueològica Lul·liana, dels meus records personals, de les meves relacions amb la Societat, i sobretot de la meva amistat cordial amb el seu «president», Joan Pons i Marquès, traspassat just fa deu anys.

No es tracta, doncs, de fer una conferència erudita i científica, sinó de presentar una comunicació a tall d'una conversa entre amics, entre consocis, amb persones que han col·laborat amb l'Arqueològica, i que foren iguament amics i admiradors de Joan Pons.

Alhora, voldria evocar el que significava, i el que encara significa, l'Arqueològica per a qualsevol historiador no mallorquí, estudiós del passat de Mallorca.

Realment, per a nosaltres, als no mallorquins que ens interessem per la història balear, l'Arqueològica evoca tot d'una els noms de Josep Maria Quadrado i d'Estanislau de Kotska Aguiló, en la casa del qual ara ens trobem aixoplugats i estatjats; d'altres personatges que han donat tantes proves de llur capacitat crítica i de llur constant treball d'investigació, com Gabriel Llabrés, els dos Ferrà —Bartomeu, l'arqueòleg, i el seu fill Miquel, el poeta-bibliotecari—, els dos Pons, només emparentats per l'amor de la terra: el mallorquí popular, mossèn Antoni Pons, i el mallorquí exquisit y refinat, Joan Pons i Marquès.

Els catalans de la meva edat i de la meva generació, abans de venir a Mallorca, coneixíem i estimàvem tots aquells noms a través del *Bolletí*. Per a nosaltres, el *Bolletí* era l'Arqueològica, i l'Arqueològica era el *Bolletí*.

El primer record que en tinc, ve ja de quan era estudiant a la Facultat de filosofia i lletres de la Universidad de Barcelona. Els deixebles del doctor Jordi Rubió i Balaguer treballàvem a la Sala Cervànica de l'Antiga Biblioteca de Catalunya, a les golfes, o quasi, del Palau de la Generalitat. Allà teníem a l'abast de la mà tot un munt de revistes, i una de les que ens feien més gran impressió de seriositat era aquell *Bolletí*, llavors de format gran i de cobertes gris-blaves, on

* Conferència pronunciada en el local social el dia 9 d'abril de 1981.

trovàvem tants d'estudis sobre la història política i cultural de Mallorca. Recordo, de manera molt particular, tot de recerques sobre Ramon Llull. Nosaltres, els estudiants barcelonins del tercer decenni del segle —un generació que ha seguit interessant-se globalment per tota la nostra cultura— penetràvem en la història de Mallorca a través de la coberta blau-grisa del vostre *Bolletí*.

Sortosament, aquesta consideració no és vàlida exclusivament per a la meua generació universitària d'entreguerres, que s'inicia amb Joan Corominas i que a través de Xavier de Salas entronca amb Carles Claveria, Guillem Díaz Plaja i Jaume Vicens i Vives. Ara mateix acaben de sortir a València, exemplarment curats per Max Cahner, els dos volums del seu antològic *Epistolari del Renaixement*, on es recullen i s'estudien tot un seguit de cartes interessantíssimes, prèviament exhumades del vostre *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* i de molts altres reculls documentals.

Hom copsa de seguida, a través del seu òrgan oficial, que la nostra Societat, ultra els aspectes culturals, ha donat sempre una gran rellevança a la història polític-social del regne de Mallorca.

És cert que la historiografia ha evolucionat molt des que la Societat i el seu *Bolletí* foren creats; que la metodologia històrica ha estat del tot renovada; que molts temes erudits que havien interessat profundament i constant els fundadors de l'Arqueològica, actualment han passat a segon o tercer lloc.

En contemplar, però, ara, el ressorgiment de la historiografia balear des del 1947, que vaig canviar Mallorca per Roma, fins als nostres dies, hem de constatar que la nova historiografia d'aquests últims decennis no hauria pas estat possible sense la base prèvia d'una llarga sèrie de treballs d'erudició històrica apareguts al *Bolletí*.

Tingueu ben en compte que l'Arqueològica ha donat molt més que el que proclama el seu lema, heràldic i bíblic alhora: *Colligite fragmenta, ne pereant*, recolliu els fragments, no fos que es perdesin. Quan entrava —com després he recordat tan sovint— al bell i vell pati de l'antiga Arqueològica, al carrer de l'Almudaina, i hi veia tant de capitells, de fusts, de pedres, que ens acompanyaven per tota l'escala gòtica, fins a la gran sala del primer pis, aquell vell emblema se'm feia present com una cosa viva. Era una tradició que recollia una història vivent per a transmetre-la a les noves generacions. L'Arqueològica no era simplement el passat, sino el passat entroncat amb el present i projectat al futur. Recordo que, en les reglamentàries assemblees anuals, cada vegada que hi entrava un nou soci, normalment un soci més jove que tots els restants, era celebrat per tots com un senyal de contínua renovació —ara sóc jo un dels socis més vells, i sento aquella mateixa complaença en veure ací presents tants de joves universitaris que han vingut a donar nova vigoria a aquesta centenària Societat.

He estat invitat per vosaltres per a commemorar avui aqueixa efemérides, i també per a recordar el qui en fou president per *tres* deccenis.

Em trobava ací, en aquesta sala, en l'assemblea anual de 1971, que tingué lloc, com sempre, al final de gener, als pocs dies de la mort del seu president quasi perpetu. El seu successor, en Jaume Salvà, volgué subratllar, molt oportunament, que *trenta* anys, en la vida d'una entitat, era un temps molt rellevant —llavors, *un terç exacte* de la vida de l'Arqueològica, una Societat en la qual Joan Pons i Marquès deixà una petja i una empremta molt singulars.

Abans de tot, voldria evocar, avui i ací, el que representava la biblioteca d'aquesta nostra Societat per als qui érem encara joves els anys quaranta —jo acabava de fer-ne trenta-dos quan vaig posar peu a Mallorca.

Per a molts, l'Arqueològica es només un nom, un *Bolletí*, uns prohoms i un museu. Però és també una biblioteca especialitzada en temes mallorquins, la que llavors rebia més revistes històriques i filològiques en tot Ciutat, i on calia venir per a consultarles i posar-se al dia. I, fidel al seu gloriós sobrenom, era també una biblioteca lul·liana. Aquest era l'aspecte que llavors m'interessava principalment, i que ara m'emmena a fer una pública manifestació de reconeixença.

Car jo havia començat, sí, les meves recerques lul·lianes durant els meus *itinerà italica* els anys que allà vaig residir per primera tongada, del 1932 al 1939, des de la dissolució de la Companyia de Jesús per la República fins a poques setmanes abans de l'esclat de l'espantosa segona guerra mundial. Però aquelles meves primeres recerques lul·lianes s'havien concretat només a donar a conèixer nous manuscrits lul·lians, ignorats fins llavors als lul·listes de Mallorca i de Catalunya.

Per a donar una estructuració històrica a aquelles recerques, calia tenir a l'abast un temps tranquil i una biblioteca especialitzada. El temps tranquil eren quasi tots els capvespres, després d'haver fet, els matins, un seguit de classes d'història, de literatura i de filosofia als al·lots de Monti-Sion. La biblioteca especialitzada era la de l'Arqueològica, on hom podia trobar, en arxivadors de gris cartró, servits amamentment per mestre *Joan*, gairebé tots els extrets i opuscles —ultra els llibres, és clar-referents a Ramon Lull.

Just acabada la nostra guerra, Joan Pons havia mostrat un gran interès a tenir completa al màxim aquella secció, i per a mi, un dels fruits més immediats en foren els dos llargs articles de la novella *Revista de filosofia*, de Madrid, sobre la història del lul·lianisme italià: un lleu esbós de síntesi que, aquells anys, només hauria estat possible intentar de fer o en aquesta biblioteca o a la Biblioteca de Catalunya, on el mestre Jordi Rubió, qui n'havia estat l'ànima, havia tingut el mateix interès que ací Joan Pons i Marquès.

Eren els anys en què a aquella Biblioteca —que amb la Universitat de Barcelona i l'Arxiu de la Corona d'Aragó havia estat l'inici i el centre dels meus estudis històrics i filològics, entre el 1925 i el 28—, hom li havia imposat el nom pompós i desfigurant de «Biblioteca central de la excelentíssima Diputació provincial de Barcelona», i els anys també en què un estudi sobre el lul·lisme a Itàlia no podia publicar-se en català ni a Mallorca ni a Catalunya. Per això, havent-lo de redactar i de publicar en castellà, vaig preferir una revista de Madrid.

Aquell modest esbós de síntesi, preparat a la biblioteca de la nostra Societat féu el seu fet. Tot i les imperfeccions llacunoses, que són el primer a reconèixer-hi, Jordi Rubió el saludà com a la metamorfosi d'una sèrie d'illots desconnectats en un mapa del lul·lisme italià, en el benvolent pròleg que es dignà d'anteposar als meus *Vuit segles de cultura catalana a Europa* —un llibretó que vaig voler publicar el 1958, poques setmanes abans del meu ingrés a la Reial Acadèmia de la Història, per tal de donar testimoni que no intentava pas de passar-me enterament a l'altra banda: en ambdues bandes he conviscut i hi he col·laborat amicalment, però sempre amb l'esperit que em deixaren per a sempre aquelles tres institucions barcelonines i aquesta Societat Arqueològica lul·liana.

No em puc passar de recordar, en aquesta escaiença i en aquest lloc, que aquells articles de la *Revista de filosofia* feren llur fruit també a Itàlia. A Florència, els conegué, acabada la guerra mundial, el professor Eugenio Garin, un dels més profunds historiadors de l'Humanisme a Itàlia; i tot d'una un seguit de deixebles seus començaren a escriure'm a Roma, bon punt m'hi vaig establir el 1947: aquells alumnes són ara Paolo Rossi, Paola Zambelli i Cesare Vasori, els tres més vistsents continuadors —cadascú a la seva manera, d'acord o en desacord amb llur mestre— de l'obra de Garin a la Itàlia actual, tots ells interessats en la pervivència de Ramon Llull durant el Renaixement.

Aquella molt perfectible contribució meva a la història del lul·lisme no hauria pas estat possible sense la biblioteca d'aquesta Societat, i sense l'eficaç interès lul·lístic del seu president nat, que ara commemorem, Joan Pons i Marquès.

Però En Pons era alhora el director de l'Arxiu històric de Mallorca, i en l'una i en l'altra vesta contribuí, els anys que per voler vostre he vingut a evocar, a una concelebració digna i seriosa del quart centenari del concili de Trento. Com a arxiver, promogué una sèrie de recerques de primera mà que es concretaren en un número extraordinari del nostre *Bolletí*.

En uns anys de faramalla tridentina —més passada que el suposadament passat concili del segle XVI—, Joan Pons aconseguí la publicació d'un volum de recerques que fou saludat poc després pel més gran especialista tridentí, Hubert Jedin, com una de les aportacions

més valuoses a la commemoració del quart centenari. En la vera història de l'Església, un nou concili no és mai la negació dels precedents sinó llur superació. Per això em penso que, malgrat la diferència de clima entre el món d'avui i el del cinquè decenni d'aquest segle, les contribucions serioses a la major coneixença de la veritable història dels sengles pobles i de llur creença comuna, podran ésser superades, però no depassades, en el sentit pejoratiu del mot.

Traspassats ja, tampoc no poden ésser oblidats, avui, els que hi col·laboraren eficaçment —Joan Muntaner i Bujosa, mossèn Joan Vich, el pare Miquel Caldentey—, com tampoc no són oblidats, en la historiografia universal del concili de Trento i en la història cultural i religiosa de Mallorca i Catalunya, el cardenal Jaume Pou o Del Pozzo, nomenat president del sínodo, bé que, al final, la manca de salut l'impedí d'assistir-hi; el franciscà Joan Jubi, pare conciliar com a bisbe auxiliar de Barcelona (*bisbe de gràcia*, en deien llavors més bellament); el canonista Miquel Tomás de Taxaquet, més tard bisbe de Lleida; i el jesuïta Jeroni Nadal, teòleg consultor i guionet d'unió entre el concili i l'emperador Ferran I.

Joan Pons i Marquès era, encara, ultra l'arxiver del Regne, el director de la Biblioteca de la Diputació. Mentre com a president de l'Arqueològica curava que la seva biblioteca tingués tot el referent a l'arqueologia i a la cultura de Mallorca, i, com a director de l'Arxiu del Regne, que hi hagués els llibres més essencials sobre les Balears i sobre tota la Corona d'Aragó, com a director d'aquella Biblioteca de la Diputació s'esforçà per a crear-hi un nucli consistent i estès d'obres pertocants a les arts i a l'artesanía de tot l'antic regne de Mallorca. I això, també amb una gran amplitud, convençut com estava que les belles arts, a Mallorca, havien estat constantment en connexió amb les de tota la Corona catalano-aragones, de tot Espanya i àdhuc de tot Europa.

Ho vaig poder comprovar quan hi vaig preparar l'únic treball, o quasi, que he fet sobre la història de les arts, tan modest i tan marginal, que en la seva primera edició castellana aparegué amb les meves soles inicials.

El 1942 morí a Barcelona el meu pare Antoni M. Batllori de Orovio. Per pur atzar, a través d'ell connectava familiarment amb Joan Pons: el sogre d'aquest, el senyor Perxés, havia estat marmessor, juntament amb el meu pare, d'un vell senyor que vivia al fosc carrer barceloní del Palau, i que havia deixat els seus béns a obres benèfiques a cura dels seus homes de confiança. De petit, el veia venir sovint a casa per parlar amb el pare de la fortuna de don Pau Boada. Alhora, la filla del senyor Perxés, Maria, la qui havia d'esdevenir la muller d'En Joan, era companya de la meva germana gran al col·legi del Sagrat Cor de Barcelona, llavors al carrer de Santa Magdalena.

Abans, doncs, que la col·lecció pictòrica del pare s'esmicolés en-

tre els germans, vaig fer un inventari i un lleu estudi de la trentena de peces que podien interessar a la història de la pintura. Era una trentena de pintures disperses en un doble i ampli ventall geogràfic —de València i Catalunya a Flandes— i cronològic —del segle XIV al XIX. Doncs bé, haig de constatar que en aquella biblioteca hi vaig trobar una gran part dels llibres de base, i que foren ben escasses les obres importants —o específiques— que vaig haver d'anar a cercar a les biblioteques especialitzades de Barcelona i Madrid, sota la guia del company d'estudis Xavier de Salas i Bosch —llavors director dels Museus d'Art de Barcelona— i de Francisco Javier Sánchez Cantón —aleshores ja director del Prado, i més endavant director també de la Real Academia de la Historia—. Recordo que l'un i l'altre es meravellaven que n'hagués pogut trobar a Mallorca tanta riquesa bibliogràfica. Era l'obra, essencialment, de Joan Pons i Marqués, un home que havia tingut una veritable vocació per les belles arts, i que havia deixat d'estudiar arquitectura perquè temia que la seva vista fos insuficient per al dibuix: deixar l'arquitectura per l'arxivística era, com deia ell mateix, fugir d'Escila per caure en Caribdis.

D'aquella primera vocació mancada, en conservà però, dos trets ben característics de la seva personalitat: d'un cantó, la passió per les arts plàstiques, per la conservació i la bellesa de la seva Ciutat, pels bells mobles i els bells ambients, com els qui l'envoltaven a la seva mateixa casa del carrer de Sant Sebastià, vivents encara, i també, bé que ja una mica somorts, sinó morts, en la col·lecció-museu del seu amic Mulet, que tan bellament evocà en un dels seus més còpiedors poemes; de l'altre cantó, com acabo ja d'insinuar-ho, un esperit profundament líric, hereditat, amb el cognom, del seu avi Pons i Gallarza.

Joan Pons i Marqués era un líric a ple temps, però un poeta —un plasmador de la bellesa en el vers— només a intervals. Admirava —i alhora se'n malfiava— els qui vivien en plena perpètua creació poètica. Exemple, Josep Maria López-Picó, del qual com de tots els poetes catalans aficionats a la poesia pura comptant-hi àdhuc Carles Riba, el separava la seva exigència de claredat, de diafanitat, de transparència. En això coincidia plenament amb el seu gran amic Miquel Ferrà, ambdós admiradors incondicionals, i tot ensems i alhora, de Miquel Costa i de Joan Alcover —hi coincidia també, en part, Miquel Forteza, però en aquest hi batia un subconscient feréstec i metafísic, que l'acostava a Paul Valéry—.

En Joan Pons poeta, hi convienien les saboroses rimes ciutadanes, a la manera de Sants Oliver, i els límpids i pregons sonets a la mort del fill. Fou en haver-me'ls deixat llegir, que li vaig demanar, ben ingènuament, per què no aplegava els seus poemes selectes en un volum, quan ja es començava a permetre que es publicuessin llibres en català si eren sense notes (sic). Ell hi al·legà —excusa i raó tot

ahora— la intimitat d'aquella sèrie de tràgics sonets, i m'afegí que, ja que havia tingut la feblesa d'escriure versos, no volia tenir la de publicar-los.

Això era veritat només en part. Quan, arran de la seva mort, amb Francesc de Borja Moll, i el pare Joan Baptista Bertran, i les germanes del traspasat, ens miràvem els seus papers, hi vàrem trobar un esbós de recull de poemes, que no va seguir endavant àdhuc prou abans que el tràgic 1936 vingués a donar un altre tomb a tota la nostra història.

No fóra completa una evocació de Joan Pons sense presentar aquest caire: el de poeta i el de sibarita assaboridor de la poesia, de la poesia nostrada i de la poesia universal. Tant a Ciutat com durant les sortides que en fèiem, li plaïa de recordar poemes catalans, castellans, italians i francesos, amb una memòria que només els vulgars en diuen feliç —jo en diria interessada, car la memòria és molt més excitada per l'interès cultural que no pas per la pràctica retòrica, i voldran perdonar-me'n Ciceró i Quintilià.

Com tots els poetes mallorquins, Joan Pons se sentí temptat per la traducció poètica, com els seus predecessors Miquel Costa i Maria Antonia Salvà, i com els seus coetanis Guillem Colom, Miquel Ferrà i Miquel Forteza. Entre aquells i aquests, alternà els poetes consagrats i els qui tot just s'imposaven. Però, a diferència de tots ells, les traduccions de Joan Pons i Marquès eren tempteigs per a aproximar-se als poetes que l'atreïen, com un exercici líric personal, i no pas com un esforç exigent per a fer-los conèixer i assaborir als altres.

Les traduccions poètiques fetes pels poetes mallorquins tenen un lloc ben guanyat en tota la lírica catalana que va de Joan Maragall a Marià Manent, dos encimats anostradors de poesia estrangera. Pons i Marquès anava per un altre camí. Per això, quan amb la generosa ajuda de la Caixa d'estalvis de Mallorca aplegàrem en cinc petits volums tot l'essencial dels seus escrits dispersos, no creguérem oportú, com un temps havíem pensat de fer, d'afegir-ne un de traduccions poètiques. Ell, tan amic de l'obra perfecta, ens ho hauria vedat: les seves traduccions eren pures experiències i reelaboracions enriquidores, per a desar i conservar com a fonts de les inquietuds literàries de la seva generació.

Un home tan polièdric —arxiver i historiador, bibliotecari i conreador de la història de l'art, president d'una Societat arqueològica i lul·liana i alhora exquisit i exigent poeta—, més que per un qualsevol d'aquestes caires, ha d'ésser definit per un epítet que els conglobi i abraci tots: no bastaria el d'home de lletres; caldria dir el d'home de cultura, de tota cultura humana.

Consegüentment, ell que era un home d'idees polítiques, literàries i religioses ben fermes i definides, com a home liberal que era també, esdevenia un home de confluències, de col·laboració i de contactes

culturals. Ho fou com a president de l'Arqueològica, i ho fou igualment com a organitzador, l'any 1955, del Quart Congrés d'història de la Corona d'Aragó, i com a representant de Mallorca en el Comitè permanent de dits congressos.

Un home essencialment col·laborador, amb un sentit i un sentiment social de la vida i de la cultura, enriqueix els altres, i s'enriqueix ell mateix. Per a un home de la seva —també de la meva— generació, la història era, essencialment, la història política i la història cultural; la història econòmica i social, que hores d'ara ha esdevingut central, era, per a nosaltres, més aviat perifèrica i apendicular.

Però com que ell era un home de contactes i de comprensió, tant de les persones com dels fets, en el Sisè Congrés de la Corona d'Aragó, celebrat a Càller i a l'Aguiler el 1957, pogué presentar-hi, en col·laboració amb Marcel Durliat, un tan revelador treball sobre el port de Mallorca el segle XIV, que alhora venia a revelar-nos que el director de l'Arxiu del regne de Mallorca sabia estar al dia en metodologia i amb interessaments historiogràfics.

La seva col·laboració s'estenia més enllà dels arxius, de les biblioteques i de les societats especialitzades. El Cercle Mallorquí podia comptar sempre amb ell per a tot allò que representés i significés cultura. L'any 1960, Pons va preparar-hi un cicle de conferències de tardor centrades en l'antic Estudi Lul·lià de Mallorca, llavors tot just ressorgit, com a símbol de la història científica de les Balears; en la Llotja, com a centre receptor i propulsor del comerç de Mallorca, i alhora com a centre de redistribució de mercaderies de la Corona d'Aragó i de tota la Mediterrània occidental; i en la Seu, símbol de la història i de la vida religiosa de les Illes. Encomanà, respectivament, aquelles tres lliçons a Gregorio Marañón, a Jaume Vicens i Vives, i a mi, el darrer de tots tres amics, en tots els aspectes. Però els Fats no hi col·laboraren, i aquell mateix any pel març moria Marañón, i per juny Jaume Vicens. Jo vaig ésser l'únic a accomplir la meva comesa.

Deu anys més tard, el 1970 el mateix Joan Pons m'invità a parlar novament al Cercle mallorquí. En arribar a Mallorca, pel gener del 1971, per a satisfer el meu compromís, el vaig trobar ja inert i insensible, en coma —un coma tràgic que havia de perllongar-se per enteres setmanes—, preludei inexorable del traspàs.

Un traspàs serè, dintre tot i malgrat tot, tal com pertocava a un esperit cristià, a un home que havia sabut completar i refinar la religiositat tradicional amb el contacte d'allò més renovador que tenia a l'abast: en la seva juvenesa, *La vie intellectuel* dels dominics francesos, el gran estímul dels intel·lectuals catòlics d'entre-guerres; en la seva maduresa *La paraula cristiana* del doctor Carles Cardó, oberta a la democràcia cristiana de Don Sturzo, llavors aparentment somorta, per a reviure, després del 1945, a tot Europa; els darrers anys, els *Documents d'Església*, publicats per l'Abadia de Montserrat per a

sentir i viure l'Església del postconcili, que ell llegia o es feia llegir fins als darrers dies.

Joan Pons i Marquès era un intel·lectual catòlic, amb el ben precís sentit que aquest dos epítets, tant separats com plegats, tenien a l'Europa de 1918 a 1939, que, en bona part, era la seva i era la nostra; val a dir, un autèntic cristià atent al món polític i social que l'envoltava —bé que, aquests darrers anys, se'n sentís cada vegada més allunyat.

Els seus escrits polítics, que em tocà d'aplegar en el tom IV de les seves *Obres* selectes, com a complement, no pas com a apèndix dels seus treballs històrics, en donen el més fefaent testimoniatge. Permeteu-me, doncs, que clogui aquest amical parlament amb les mateixes paraules amb què acabava el pròleg a aquell volum, referint-me a un escrit seu, *En torno a un Manifiesto: comentario sobre un episodio incruento de la guerra civil española*, que sé que ha fet descobrir Joan Pons i Marquès a molts joves que només el coneixien, i el temien, per les seves hirsutes celles i pel seu irònic i tallant somris.

El lector hi copsarà fàcilment allò que resta vàlid encara ara: un sentiment de derrota, i alhora un espirall d'esperança. Hom no deixarà d'admirar-hi un home que, en aquells moments tràgics de la nostra guerra i de la nostra postguerra, afirmava que «tota convivència és transigència»; que tota cultura humana és «essencialment ecuménica», per limitat que sigui l'àmbit geogràfic de la seva llengua; i que «hom no venç les idees; les contrasta amb la discussió, i només les domina amb l'amor».

En ell, tan lullianament unitari en tot, aquesta fermesa era alhora ètica i estètica, una versió plenament humana del «bon gust» —dos mots sagrats, i consagrats, per a la seva generació, a Mallorca.